H. J. GRAAF.-

De Gezichten op Oud Batavia.

PERPUSTAKAAN
— MUSEUM PUSAT —

XLV:-

566.

Kp. 63.900.
XLV:-
566.
0010-75641103
00001046302

De gezichten
va

H.

In zijn „Oud-Batavi
lijk de blijde verrass
vaarders, wanneer zi
Oceanen, voor het eer
sche stad begroetten
Was het te verwon
vanuit de veilige reed
had, meermalen in b
Het Bataviaasch G
bezit van een vrij vol
en reproducties naar
Een eerste kennism
evenwel, daar het geb
niet zeer bemoedigend
held ook Dr. De Haan
zoo weinig te noemen
Slechts van twee
valt met groote zeker
vaardiging aan te g
interessantste hierover
baar vormen ze een he
met eenige oplettendh
verdeelen, welke ik k
AII, B en C heb aang
De exemplaren va
groote overeenkomst,
dig type oplevert.

XLV566

De gezichten op Oud-Batavia vanuit zee

door

H. J. de Graaf.

In zijn „Oud-Batavia" teekent Dr. De Haan meesterlijk de blijde verrassing der Hollandsche Oost-Indiëvaarders, wanneer zij na het doorkruisen van twee Oceanen, voor het eerst weer na lange tijd een Hollandsche stad begroetten: het **Oude Batavia**.

Was het te verwonderen, dat het gezicht, dat men vanuit de veilige reede op de Koningin van het Oosten had, meermalen in beeld werd gebracht.

Het Bataviaasch Genootschap verheugt zich in het bezit van een vrij volledige collectie origineele prenten en reproducties naar dit geliefkoosde onderwerp.

Een eerste kennismaking met deze verzameling was evenwel, daar het gehalte der prenten zeer uiteenliep, niet zeer bemoedigend. Wellicht heeft deze omstandigheid ook Dr. De Haan genoopt ze in zijn standaardwerk zoo weinig te noemen.

Slechts van twee prenten (beide uit de 18e eeuw) valt met groote zekerheid de maker en de tijd van vervaardiging aan te geven, terwijl juist de oudste en interessantste hierover het stilzwijgen bewaren. Schijnbaar vormen ze een heterogene massa, die zich evenwel met eenige oplettendheid, in een viertal groepen laat verdeelen, welke ik kortheidshalve met de letters **AI, AII, B** en **C** heb aangeduid.

De exemplaren van elke groep toonen onderling groote overeenkomst, terwijl elke groep een zelfstandig type oplevert.

KON. BAT. GENOOTSCHAP VAN K. EN W.

Het zal wel geen toevallige omstandigheid zijn, dat het naar uiterlijke kenteekenen klaarblijkelijk oudste exemplaar van iedere groep, waarmee we telkens onze besprekingen zullen aanvangen, òf het grootst in afmetingen òf het meest uitgewerkt van teekening is. Zeer duidelijk is, dat het de latere prenten tot voorbeeld heeft gediend.

Hieronder wordt getracht, aan de hand van een viertal reproducties van de oudste exemplaren, een beknopt overzicht te geven der verschillende afbeeldingen en te wijzen op hun verwantschap.

Om nu te kunnen vaststellen, welke fase in de wording van het stadsbeeld door den graveur is vastgelegd, toetsen wij het afgebeelde aan eenige data uit de bouwgeschiedenis der stad, welke ik, grootendeels uit Dr. De Haan's werk saamgelezen, hieronder laat volgen:

1631 — 1639	Bouw van het pakhuis tusschen de bastions Parel en Saffier.
1633	Het oudste pakhuis aan de Oostzijde bij de punt Amsterdam is voltooid.
1638	De Noorderkasteelgracht wordt gegraven tot aan de Kasteel's Waterpoort.
1645	Het bolwerk Zeeburg (of van Diemensplatform) is voltooid.
1646	Aanleg van de Vrijmanshaven.
1648	Het Gouvernement op het Kasteel voleindigd.
1651	De Noorderkasteelgracht wordt doorgetrokken en vervolgens overbrugd.
1652 — 1656	Bouw van het oudste pakhuis tusschen de punten Zeeburg en Kuilenburg (thans Uitkijk).
1655	Aanleg van de tegenwoordige ophaalbrug over de Kali Besar.
1663 — 1669	Bouw der pakhuizen tusschen Zeeburg en Groningen.

De bijgevoegde cijfers tusschen vierkante haken [ ] correspondeeren met de nummers in de „*Catalogus van de tentoonstelling ter herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia*. Amsterdam 1919".

Beginnen wij met groep **AI**, vooral bekend door de groote prent in **Valentijn** (dl. IV p. 232), die daarvan de bekendste vertegenwoordiger is.

Dr. Brandes, die deze prent vergeleek met de z.g. kaart **van Clemendt**, kwam tot de overtuiging, dat hij zeker terugging op een afbeelding, die ongeveer een tijdgenoot moest zijn van de genoemde kaart. „Op onbeduidende kleinigheden na beantwoordt dit stadsgezicht en de daarmede overeenkomstige gedeelten van de stad op den plattegrond van 1650 zoo goed als geheel aan elkander" *(Notulen Bat. Gen. 1902)*.

We kunnen gereedelijk aannemen dat **Valentijns** prent een omwerking is van een zeer groote prent, (93 × 42 c.M.) geheeten: „*Aldus verthoont Hem 't Casteel ende Stadt Batavia geleegen op 't Eylant Java Maior in 't Coninckrijck van Jaccatra*". [140] waarvan een kleine reproductie opgenomen is in: *J. F. L. de Balbian-Verster en M. C. Kooy van Zeggelen, Ons mooi Indië. Batavia oud en nieuw*. Amsterdam, Meulenhoff 1921 (Afb. 11).

Op deze prent is het oudste pakhuis aan de Oostzijde, aanwezig; ook het bolwerk Zeeburg is voltooid (1645); de in 1646 gegraven Vrijmanshaven is zichtbaar; maar vergeefs zoekt men het dak of zelfs maar de torenspits van het in 1648 geheel voltooide Gouvernement, met het Compagniesschip tot weerhaan, dat, naar Nieuhoff meedeelt, zoo „hoogh gespoort" was, „dat men het pannendak zeer verre in zee, over alle huizen en bolwerken heen kan zien, en als een daktoren kennen, die recht in het midden staet en zeer bouwkunstigh verheven is". (*Zee- en Lantreize* II, 209).

Dit maakt het aannemelijk dat deze prent de stad voorstelt zooals zij was tusschen 1646 en 1648, dat is,

de zelfde toestand, die door de z.g. groote *„kaart van Clemendt"* (gedateerd 1650) wordt weergegeven. Het lijkt mij daarom niet te gewaagd kaart en prent tijdgenooten te achten.

Ofschoon deze prent uit iconographisch en artistiek oogpunt verdiensten heeft, valt het toch niet moeilijk eenige onjuistheden vast te stellen, waarvan men niet weet of men ze op rekening van den teekenaar, dan wel op die van den graveur moet stellen. Kerkgebouwen zijn op de prent aangegeven door kruisjes. Zoo vinden we er een op het kasteel, dat blijkbaar de Kasteelskapel aanduidt. Het koepelvormig gevaarte, dat door dit kruis bekroond wordt, heeft nimmer bestaan. Ongeveer 1650 was de Kasteelkapel plat afgedekt, later kreeg zij een spits dak. Verder staan er nog 2 kruisjes geplant op eenigszins van elkaar verschillende kruiskerken: de een boven de Kasteelspunt de Saffier, de ander meer links. Beide stellen ongetwijfeld hetzelfde gebouw voor: de Nederlandsche kerk. Ook groeien er boomen op het Kasteels bolwerk de Parel wat slechts bij een uiterst vervallen toestand van dit fiere bolwerk denkbaar is.

De eerste gegraveerde repliek van deze prent vinden we als vignet op de kaart van Oost-Java van den Utrechtschen Professor **Hadrianus Relandus,** getiteld: *Insulae Javae pars orientalis* [153]. Hadr. Relandus voltooide deze kaart kort voor zijn dood in 1718 (zie Priangan III § 2484). Groote verschillen met zijn voorbeeld kunnen we op deze prent niet ontdekken.

De groote prent in deel IV van *Fr. Valentijn, Oud- en Nieuw-Oost-Indien,* getiteld: *„Batavia in 't verschiet"* [154] is van van 1726. Het 17e-eeuwsche voorkomen der scheepjes op de reede verraadt de onoorspronkelijkheid. Reeds een oppervlakkige vergelijking toont de afhankelijkheid van de oudste prent dezer groep. Om de prent een beetje in overeenstemming te brengen met het jaartal van het boek, waarin hij voorkomt, zijn eenige pogingen tot moderniseering gedaan,

in het bijzonder bij den haven. Daar heeft men zeer minitieus getracht den toestand van de Compagnies werf en omgeving, zooals deze bekend is door de teekening daarvan in het Maritiem Museum te Rotterdam (zie reproductie in het Platen Album van de Haan's Oud-Batavia A22), weer te geven. Hierdoor is de toestand daar inderdaad veel duidelijker geworden. Een tweetal huisjes, welke nog op Reland's vignet de bolwerken Parel en Safier bekroonden, zijn nu verdwenen. Waarschijnlijk waren die intusschen afgebroken.

Andere zaken zijn echter gebrekkiger afgebeeld. Noord- en Oostzijde zijn zoo overdreven uitgerekt, dat Brandes dit toeschreef aan de plaatsverandering van den teekenaar in Indië. Gezeten op een voor anker liggend schip, kwam hij door het getij nu eens gunstig te liggen tegenover de lange Oostzijde, dan weer recht tegenover de kortere Noordzijde der stad. Ook hebben de bolwerken Kuilenburg en Zeeburg nog steeds hun ouden vorm van redoutes met spitse daken, terwijl de Vierkantspoort nog niet verplaatst is (zie blz: 253).

Verder persisteert de dubbele Hollandsche kerk hardnekkig. Een soort baken, dat zich verhief op de Kasteelspunt de Robijn is nu gepromoveerd tot kerkspits *in* de stad, welke er nooit ofte nimmer geweest is. Vergeefs zoekt men het stadhuistorentje, reeds afgebeeld op een prentje in *J. Nieuhoff's Zee- en Lantreize* Amsterdam 1682 (Dl. II blz. 197), Batavia van de Oostzijde voorstellende. Ten slotte zijn van de oorspronkelijk plaat rechts en links stukken afgesneden.

De latere herhalingen en verkleiningen van Valentijns plaat vertoonen niets nieuws meer. De reeds lang verouderde scheepjes uit de 17e eeuw worden soms zelfs uit gemakzucht in spiegelbeeld overgenomen (vgl. hierna bij **D**). Dgl. lorrige prenten komen voor in: *Historische Beschrijving der Reizen*, Amsterdam 1755, dl. XII blz. 526 en in: *J. P. J. Dubois, Vie des Gouverneurs Généraux*. La Haye 1763 [160].

Ook behoort hiertoe de prent *„Batavia"* in de *„Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staet van alle Volckeren*, Amsterdam 1730 dl. II blz. 116.

Natuurlijk behoudt ieder kopiïst zich het recht van individuëele vrijheidjes voor. Men zal b.v. op de laatste prent tot zijn verbazing ontdekken, dat eenige wrakken, die al sedert 1650 tegen de havenpier lagen te verrotten, zoowaar weer masten en zeilen gekregen hebben en zich gereed maken het ruime sop te kiezen.

In dit verband hooren ook twee schilderstukken thuis, welke op deze prent gebaseerd zijn.

In het Rijkmuseum bevindt zich van de hand van den bekenden **Albert Cuyp** een schilderstuk (No. 746*a*) voorstellende een Oost-Indisch echtpaar ten voeten uit, met een pajong torsenden slaaf achter hen [220].

Links op den achtergrond aanschouwt men de reede van Batavia met de voor anker liggende retourvloot en het bekende gezicht op Batavia volgens het hier boven besproken type. Vrij duidelijk is o.a. de Noorderkasteelsgracht te onderscheiden, die bij de Kasteels-Waterpoort dood loopt. De schilderij is dus na het verschijnen van de oudste prent dezer groep vervaardigd [1]).

Verwantschap met **AI** vertoont een stuk (Rijks Museum 813a) [219] van den schilder **H. Dubbels** (1620 — 1676), dat Batavia op dezelfde manier voorstelt, als bij die groep het geval is. Dank zij de „schilderachtige" wijze van weergeven laat het zich echter ook door een der exemplaren van **AII** geïnspireerd denken. Hiervoor pleit ook het in enkelvoud aanwezig zijn der Hollandsche kerk.

Een paar eigenaardige verschillen met beide groepen zijn echter opvallend.

---

[1]) Dr. De Haan, in wiens Platen Album bij Oud-Batavia Cuyp's schilderij gedeeltelijk gereproduceerd werd (afb. L4) ziet slechts op den bedoelden achtergrond: „een met huizen bedekt strand". O, Koningin van het Oosten!

Boven het groote Kasteelspakhuis verheft zich zeer duidelijk het dak en torentje van het Gouvernement, zooals ons dat op **C** zoo bekend is.

De ongelijke havenhoofden, die met elkaar schijnen te wedijveren, zoo mede de met rijen boompjes beplante Kasteelsmuren doen komisch aan. Het houten gevaarte op de punt Robijn heeft de schilder daarentegen weggelaten.

Denzelfden toestand van Batavia als op de groep **AI** vinden we nagenoeg voorgesteld op de groep **AII**. Dezelfde gebouwen treffen we weer aan en alleen treft ons het gemis van de in 1638 gegraven Noorderkasteelsgracht. Daar het oudste exemplaar van dit type zich bevindt als vignet op de z.g. groote *„kaart van Clemendt"*, waarop men dit stuk doodloopende gracht wèl aantreft, moet deze omissie aan den teekenaar geweten worden, die, niet naar geografische acribie strevende, het geheel een schilderachtige en gemoedelijke indruk heeft gegeven. Voorts moge gewezen worden op het slechts éénmaal voorkomen der Hollandsche kerk. Wellicht herstel van een ontdekte fout.

Daar de stad vanuit dezelfde hoek genomen is als bij groep **AI**, moet, mede op grond van de bovengenoemde gelijktijdigheid, een organische verwantschap tusschen beide groepen worden aangenomen, zonder dat precies de details van deze verwantschap kunnen worden aangegeven. De verschillen liggen voornamelijk op het gebied van behandeling. **AI** is meer zakelijk, **AII** meer schilderachtig en dit verschil handhaaft zich tusschen de respectieve nakomelingen der beide oudste prenten. Van onderlinge beïnvloeding is niets te bespeuren.

De vignetten op de navolgingen van deze z.g. *„kaart van Clemendt"* vertoonen weinig verschil met dat op de hoofdkaart, behalve dan in afmetingen. Kortheidshalve worde hiervoor naar den reeds genoemden Catalogus verwezen. Slechts één vignet vertoont het type **B**.

Groep **B.** beziet Batavia van een heel andere kant, namelijk niet, als **A**, van het Noord-Oosten, maar van het Noord-Westen. De oudste plaat heet: *„Batavia opt Eylandt Java. Waare Afbeeldinge Van de beroemde Stadt Batavia opt Groot Eyland Java"* [142]. De afmetingen (39,5 × 50 c.M.), de krachtige lijnen en de forsche letters van het opschrift wijzen klaarblijkelijk op zijn bestemming als wandversiering.

Alle kenmerkende gebouwen, die we op **A** vonden, vinden we ook bij **B**, en zelfs nog meer. Het Gouvernement is voltooid en steekt zijn spitsje fier omhoog. Deze afbeelding, beduidt dus een stadium, volgend op dat van **A**, dat echter eindigt met 1656, den datum der voltooiïng van het 1ste pakhuis tusschen Zeeburg en Kuilenburg, hetwelk hier ontbreekt. Wat de weergave betreft, deze is schetsmatig en foutief. Het bolwerk Kuilenburg en omgeving is zoo onzinnig weergegeven, dat het ieder, die zelfs den tegenwoordigen Uitkijk kent, moet opvallen. De Safier is onbegrijpelijk. De Oostzijde, die onzichtbaar moest zijn, ziet men toch, enz. Het merkwaardigste zijn de tinnen, niet alleen op de punten, maar ook op de wallen en gordijnen. Een 17de eeuwsch fort had alleen maar kanteelen op de bastions, ten gelieve van de vuurmonden. Batavia maakte op dezen regel geen uitzondering. Evenals op **A** is de Noorderkasteelsgracht niet te zien, wat ik aan de zelfde oorzaak als daar toeschrijf.

Denkelijk om de aandacht van de stiefmoederlijk bedeelde stad wat af te leiden, heeft de kunstenaar de reede rijkelijk bedacht met groote Compagniesschepen, welker spiegels we duidelijk kunnen onderscheiden.

De Indische marine is er evenwel slechter afgekomen. Men lette op den inlander met zijn primitief, van een zeil voorzien vlotje, dat we nog wel eens zullen ontmoeten.

Deze prent had vele nakomelingen.
Joan Nieuhoff, Het gezantschap der Ned. O. Ind. Comp. aan den Keizer van China. Amsterdam 1665, Idem, herdruk 1693, bevat tegenover blz. 28 een uitslaande prent, waarvan de bovenste helft een verkleining levert van onze groote wandplaat.

Eenige kleine wijzigingen zijn aangebracht. Aan „Clemendt's" kaart, ontleende de artist geweldige ducdalven, waaraan hij de Oostinjevaarders vastlegde. De schepen spelen niet meer zoo de 1ste viool, maar het vlotje (zie boven) is er nog.

Daar vlak onder is een gezicht op het kasteel van Batavia, vanuit het Zuid-Oosten. Duidelijk is de steenen Kasteelsbrug te zien, met de houten ophaalbrug in het midden, benevens de Landpoort van het Kasteel. Ook valt de brug op over de in 1651 doorgegraven Noorderkasteelsgracht. Denkelijk zat de teekenaar op de zelfde plek als waar Heydt ± 80 jaar later zou zitten om het zelfde „Prospekt" te teekenen. (Zie reproductie in het Platen-Album van Oud-Batavia K. 2). Deze liet toen echter het verbindingsstuk tusschen Robijn en stadswal eenvoudig weg.

Naar alle waarschijnlijkheid houdt deze dubbele prent nauw verband met 2 prenten van den bekenden graveur **W. Holler** (geb. 1607, † 1677) geheeten: *„The citty of Batavia"* [143] en: *„The castle of Batavia"* [144], die ik niet zag, maar enkel in den reeds genoemden Catalogus beknopt beschreven vond. De afmetingen zijn ongeveer dezelfde (29 × 9 c.M. en 30 × 10.5 c.M.). De samensteller van den Catalogus zegt, dat, wat betreft *„the Citty of Batavia"*, deze sterke overeenkomst vertoont met onze groote prent *„Batavia opt Eylandt Java"*. [142], welke als voorbeeld heeft gediend voor het plaatje in J. Nieuhoff. De *„Citty of Batavia"*, moet daarmee dus groote overeenkomst vertoonen. Of Hollar's prenten chronologisch tusschen de groote prent

en Nieuhoff's illustraties vallen, is zonder eigen aanschouwing van de eerste moeilijk te beslissen. De verwantschap staat intusschen m.i. vrij vast.

Blijkbaar tot deze zelfde groep van dubbele prenten moet een dubbele prent gerekend worden, die zonder jaartal bij *P. v. d. Aa* te Leiden verscheen. De afmetingen (30 × 9½) kloppen, het onderwerp, blijkens de titel: *La ville de Batavia — Chateau de Batavia* (met Latijnsche vertaling) [152] eveneens.

De zonderlingste prent uit deze serie is een afbeelding die voorkomt in: *Joh. van der Behr, Diarium oder Tage-Buch, über Dasjenige so sich Zeit einer neunjährigen Reise .... meistentheils im Dienste .... der Niederl. Ost-Indianischen Compagnie besonders in den selbigen Ländern täglich begeben und zugetragen ....* Jena 1668 [147]. De handige graveur dezer prent plakte de 2 bovengenoemde afbeeldingen van stad en kasteel eenvoudig weg aan elkaar en schiep een monster. De 2 oorspronkelijke deelen worden nog aangeduid met de opschriften *„die Stadt"* (links) en *„das Schlosz"*. (rechts). De ingewijde ziet dadelijk, dat *„das Schlosz"* er 2 × op voorkomt. Rechts heeft de graveur het met allerlei gebouwen, daken en spitsen toegetakeld, links is het een vrij nederig bouwsel. De reede is volgens de eene opvatting op den voorgrond te vinden, volgens de andere moet men hem rechts aan den horizon zoeken. De verbindingsmuur, die rechts Robijn en stadswal verbindt, past niet in het linksche plan en schijnt daar te willen concurreeren met de havendammen.

Eigenaardig is, dat de inlander met zijn vlotje de metamorfose overleefd heeft.

Een der navolgers van „Clemendt's" plattegrond heeft het oorspronkelijk daarbij hoorende vignet (type **AII**) misschien ouderwetsch gevonden en omgezien naar een voorbeeld bij groep **B**. Hij heeft zich echter bij het

graveeren niet de moeite getroost rechts en links op de koperen plaat te verwisselen, en zoo werd de *„Ware (sic) affbeldinge wegens het Casteel en de Stadt Batavia .... Anno 1669"* [16] met een spiegelbeeld van het **B**-type als vignet voorzien.

A. Montanus, Gedenkwaerdige Gezantschappen der Oost-Ind. Maatschappy .... aan de Kaisaren van Japan. Amst. 1669 (blz. 30) knapte men met een dgl. verdraaide voorstelling op.

In de 2de druk van dit werk bevindt zich dezelfde kaart (met vignet), maar nu is het jaartal in 1679 veranderd en een Fransche vertaling er bij gegraveerd.

Toen deze kaart nog eens moest dienst doen in: *„Voyages de Nicolas de Graaf aux Indes Orientales"* Amst. 1719, werd het verouderde en dwaze vignet maar radicaal afgesneden [22].

Evenals de vorige groep beziet de kleine groep **C** de stad van het Noord-Oosten. Het oudste exemplaar dezer groep komt voor in *Wouter Schouten: Aenmercklyke Voyagie naar Oost-Indien.* Amst. 1676 blz. 168 [148] (herdrukt: Utr.-A'dam 1775). De afmetingen zijn vrij bescheiden (15 × 28 c.M.). De titel luidt: *„De Stadt Batavia"*. **C. Decker**, die van 1650 tot 1709 leefde, teekent zich als graveur. We mogen aannemen dat deze knappe prent in de 70-er jaren gegraveerd is. Wanneer werd echter de teekening vervaardigd? Wellicht maakte W. Schouten die zelf. Van 1656—1662 vertoefde hij in Indië en meer dan eens in Batavia. Hij zou haar bij één van zijn bezoeken moeten vervaardigd hebben. Als ontwikkeld man, kan hij allicht daartoe in staat geweest zijn. Voor de dateering ± 1660 vinden we eenigen steun in de plaat zelf, die vrij uitvoerig is. We zien namelijk dat de Noorderkasteelsgracht, die op de kaarten van ± 1650 nog maar tot de Waterpoort liep, naar het Oosten doorgetrokken en overbrugd is. Dit geschiedde in 1651. Verder is er tusschen de pun-

ten Kuijlenburg en Zeeburg het pakhuis verrezen, dat er nog staat. Dit is in 1652 gebeurd. De pakhuizen tusschen Zeeburg en Groningen ontbreken nog. Deze werden tusschen 1663 en 1669 gebouwd. Deze feiten weerspreken mijn aarzelende dateering dus **niet**. Er zijn verdere nog eenige zaken, die er op wijzen, dat we niet meer de situatie van 1650 voor ons hebben, maar in een latere periode verkeeren.

De huisjes op de bastions Saffier en Parel schijnen een tijdelijk karakter te hebben gedragen en zijn weer verdwenen. Ofschoon de situatie bij Kuilenburg niet erg helder, zelfs vrij verward is, is toch de Vierkantsbrug duidelijk te zien. Het tolhuis maakt een veel statiger indruk, dan op een der voorgaande prenten. Maar bovenal is de aanwezigheid voor de stadsmuur van de groote Javaansche kampong Locar Batang zeer opmerkingswaardig, welke nergens anders wordt afgebeeld. Noch op de kaart van „Clemendt", noch op een der andere afbeeldingen is hiervan een spoor te bekennen. In 1646 werd daar de Vrijmanshaven gegraven en een passar ingericht. De afschrikkende galg werd zeker, na het ontstaan van de kampong, Oostwaarts tegenover Groningen verplaatst. Tegen sommige onderdeelen dezer prent zijn bezwaren te opperen.

Daar is de zonderlinge situatie en vorm van het ongetwijfeld als Kruiskerk bedoelde gebouw. Gerekend naar het standpunt van de teekenaar, moest het ergens achter het kasteel verrijzen. Nu ligt het ongeveer op de plaats van de Portugeesche Binnenkerk. Mogelijk dat de Hollandsche en Portugeesche kerken verward zijn. Met de laatste was men ± 1660 juist bezig te bouwen. Ofschoon de Oostzijde hier vrij behoorlijke proporties heeft, missen we toch smartelijk een duidelijke aanwijzing van het pakhuis bij de punt Amsterdam. Misschien is dit op rekening van den graveur te schrijven, die zelf nooit Batavia zag.

Op de reede voor de stad ziet men een groot aantal veelsoortige vaartuigen. Alles is leven en bedrijvigheid. Een oorlogsschip lost saluutschoten, een soldaat in een bootje steekt de trompet, een koopvaarder wordt gekrengd, enz. Men ziet duidelijk dat de graveur een leerling is geweest van den nerveuzen Romijn de Hooge.

Twee maal werd deze prent nagevolgd.

De eerste maal als vrij groot vignet op een kaart van Batavia en omstreken, geheeten: *Der Holländisch-Ost-Indianischen Compagnie Weltberühmte Haupt-, Handels- und Niederlags-Stadt Batavia, ... auf das accurateste vorgestellt von Homännischen Erben.* Nürnberg Anno 1733 [53]. Alles, zelfs de scheepjes zijn trouw van de plaat in Schouten overgenomen. Het kalefaterende schip, de zonderlinge inlandsche vaartuigen vallen dadelijk op. Aan de kaart van „Clemendt" ontleende de kopiïst ook nog het een en ander. Rechts werd een stukje van het vignet overgenomen; de enorme meerpalen ontleende hij aan de kaart zelf.

De overige vignetten stal onze Duitsche graveur uit het boek van J. Nieuhoff.

De tweede zeer fantastische navolging is een rarekiekkastprent, waarop zooals het hoort links en rechts verwisseld zijn. De titel luidt: *„Batavia, Die Haupt-Stadt, Festung und Residenz des Holländschen Gouverneurs .... auf der .... Insel Java"*, uitgegeven *„à Augsbourg au Negoce comun de l'Académie Imperiale, etc"*. [208]. Alles is met de bontste kleuren versierd. Driemasters varen met bolle zeilen de havenmond binnen, enz.

Daar sommige scheepjes een opmerkelijke verwantschap vertoonen met zekere vaartuigen op het gezicht op Batavia, voorkomend in Heydt's Schauplatz, mogen we deze prent gerust nà 1744 stellen.

Maar langzamerhand kwam het oogenblik, dat een gezicht op Batavia vanuit zee geen waardig onderwerp meer zou aanbieden voor de prentkunst.

Hetgeen op de plaat in Schouten al duidelijk was en daar nog nauwelijks hinderde, n.l. het steeds maar aangroeien van de kust, werd in de 18de eeuw niet alleen voor Batavia's havengeul, maar ook voor het aspect op de stad noodlottig.

De kampongs links en rechts van den havenmond breidden zich geweldig uit en belemmerden door hun geboomte het vrije uitzicht op stads- en kasteelsmuren.

De verre afstand, die de schepen van den haven scheidde, was ook niet gunstig voor het maken van een teekening, waarop stad en vloot elkaar in evenwicht hielden.

Op de prent van **J. W. Heydt** in zijn: *Allerneuester Schauplatz von Afrika und Ost-Indien in .... 115 Prospecten* Willhermsdorff 1744. blz. 1 [158] ligt Batavia bijna achter de boomen verscholen. De hooge gebouwen: kasteel, kerken en ook nù het stadhuis kijken er alleen boven uit. De geringe kwaliteiten dezer prent hebben waarschijnlijk niemand tot navolging gelokt.

Op de prent *„De Reede van Batavia"* in *„Batavia, de hoofdstad van Neerl. O. Indien.* Amst. 1782" [167] hoogstwaarschijnlijk door **J. Rach** geteekend in 1772 (herdrukt 1799), is het zwaartepunt verlegd naar de vloot. De stad vermoedt men in de verte, waar haar torens boven het geboomte uitsteken.

En het zou geen 40 jaar meer duren of van al die spitsen zou er nog maar één over zijn. Daendels zou het vonnis strijken over de oude stad.

Sedert wendde men haar den rug toe wanneer men de bedrijvige reede wilde uitbeelden. Zie hiervoor: *„Gezigt op de Reede van Batavia genomen van de uitkijk"*. H. Marthe *f.* ± 1850?

Ofschoon eigenlijk niet passend in het kader dezer besprekingen (het gaat hier n.l. om een gezicht in **vogelvlucht** op de stad Batavia) zij hier toch om de wille van de curiositeit de aandacht gevestigd op een eigenaardige prent, getiteld: *The City of Batavia in the*

Island of Java and Capital of all the Dutch Factories and Settlements — La ville de Batavia .... London 1754, van de hand van den in Londen werkenden Hollandschen graveur **J. van Rijne.**

Het stelt de stad voor in vogelvlucht vanuit zee.

Bij nader toezien en vergelijken komt men al gauw tot de conclusie, dat deze belachelijke fantasie voornamelijk berust op een kaart van Batavia en omstreken en een der exemplaren van de C-groep, aangevuld door de vruchtbare verbeeldingskracht van den samensteller. De wonderlijke bouwsels waarin men Kasteel, Vierkant en Koepelkerk getransformeerd vindt zijn voor dit laatste feit beslissend. Hiervan bestaat nog een rarekiekkastprent getiteld: „*Vue de l'Isle et de la Ville de Batavia appartenent aux Hollandois, pour la Companie des Indes*" a Paris chez Deaumont rue St. Martin.

Wonderlijk genoeg vond het prul nog navolging. n.l. in: *C. F. Noble, A Voyage to the East-Indies in 1747 and 1748.* London 1762, zoo mede in den herdruk van dit werk uit 1765. Hierbij waren de afmetingen verkleind.

Het was echter den Engelschman **Campbell** beschoren dit monster te versieren met den titel van *View of the City of Batavia in 1650*, onder welken titel het voorkomt in zijn: *Java Past & Present.* London [1915], hetwelk wellicht **D. v. d. Zee**, oud-Gemeente-Secretaris van Batavia, aanleiding gaf in zijn boekje „*De Stad van Coen*" Gron. 1929, op blz. 60 het ding nog eens, naar we hopen voor de laatste maal, te reproduceeren onder den titel van: *Batavia omstreeks 1650.*

Hoe voorzichtig men ook de besproken gezichten op Batavia diene te gebruiken, een enkele maal kunnen zij een ons van elders slechts ten halve bekende zaak verduidelijken of staven.

Op al de 17e-eeuwsch gezichten op Batavia, evenals op de „Clemendt" kaarten, hebben de bolwerken Kuilenburg, Zeeburg en Groningen de vorm van een re-

doute, op welks bovenverdieping kanonnen geplaatst zijn, terwijl het geheel gedekt wordt door een spits dak. Die hooge redoutevorm vinden we eveneens afgebeeld in Nieuhoff's plaatje van de Oostzijde der stad zoo mede op een papier, waarmee Nieuhoff zelf staat afgebeeld op de titelprent van zijn reeds genoemd boek. Ook meen ik een dgl. redoute heel gebrekkig voorgesteld te zien op den achtergrond van een der prentjes in het boekje van Behr, (blz. 30) hierboven reeds geciteerd.

Op grond alleen reeds van dit iconograpische bewijsmateriaal kan men veilig aannemen, dat Batavia aan de zeekant met spitse daken afgedekte redoutes telde.

Al deze redoutes zijn in later tijd gemoderniseerd, hetgeen blijkt uit 18e-eeuwsche prenten en de tegenwoordige overblijfselen, met name die van het bastion Zeeburg. Zij zijn verlaagd en verbreed en kregen den vorm van een punt. Wanneer men de overeenkomstige gedeelten op de kaarten van „Clemendt" en „van der Parra" met elkaar vergelijkt, constateert men dit spoedig. Dat er een verbouwing in later tijd heeft plaats gehad kan men ook direct zien aan de tegenwoordige overblijfselen van Zeeburg, afgebeeld in het Platen-Album van Oud-Batavia (AI).

Door de verbouwing van het bastion Kuilenburg heeft er, blijkens de genoemde kaarten, een stukje stadsmuur moeten verdwijnen tusschen Kuilenburg en de Groote Rivier, en daarmede ook het zich daarin bevindende poortje. Dat zich op die plek een poortje bevond blijkt met groote zekerheid uit de gezichten op Batavia van het type A, B en C. Ook de groote kaart van „Clemendt", geeft, ofschoon niet heel duidelijk, toch genoeg aanwijzingen, dat we hier maar niet te maken hebben met een eenvoudige blinde muur.

Volgens De Haan (Oud-Batavia 1227) werd dit poortje het laatst vermeld in 1682 en was, evenals de hierna te vermelden poort, bekend onder den naam van Vierkantspoort.

Nu vinden we die Vierkantspoort later terug aan de **andere** zijde van Kuilenburg, tusschen dit bolwerk en de nog bestaande Westzijdsche pakhuizen, tegenover de reeds op Schouten's prent voorkomende Vierkantsbrug.

Wat ligt dus meer voor de hand, dan te veronderstellen, dat na 1682 de redoute Kuilenburg grondig veranderd en uitgebreid is en dat dientengevolge de Vierkantspoort (later ook bekend als Stadswaterpoort) eenvoudig naar de andere zijde is verplaatst. Deze hypothese wordt bevestigd door het volgende uittreksel uit het Bataviaasch Dagregister van 1685:

Vrijdag 26 October.

„Heden nademiddag in Rade van India gesien zijnde 't project om de vervallende punt Culemburge met een half bolwerk te bekleeden, en de stadtswaterpoort over de brugh van de boom te verplaatsen, soo is goed gevonden, 't selve in dier voege te laten voortganck nemen ....." (Dagreg. fol. 855).

De door Rach (Platen-Album Oud-Batavia K II) afgebeelde Vierkantspoort is dus niet ouder dan 1685.

De verbouwing, van 1685, die De Haan meent te moeten veronderstellen, is dus een geheele verplaatsing geweest, terwijl zijn vermoeden, dat de door hem besproken Vierkantspoort in 1639 zou gebouwd zijn zeker onjuist is. Denkelijk slaat dit jaartal 1639 op de **vroegere** Vierkantspoort.

zicht op Batavia ± 1650
(type B)

EMDE STADT BATAVIA OPT GROOT EYLANDT IAVA

ezicht op Batavia ± 1650
(type B)

CASTEEL

MAIOR in

Gezicht op Ba

(type

CASTEEL
MAIOR in

Gezicht op Bat
(type

